

DOI 10.37491/UNZ.106.4
УДК 347.734+347.921

Світлана БИЧКОВА¹,
Андрій ЦВЕТКОВ²

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ ЯК УЧАСНИК СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

Метою статті поставлено визначити, в якому процесуальному статусі Національний банк України може брати участь у справах, що розглядаються в порядку адміністративного, цивільного та господарського судочинства, а також виробити науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства, що регулює діяльність Національного банку України. Встановлено, що правильне визначення процесуального статусу Національного банку України ускладнюється його множинною правовою природою, адже він може бути учасником судової справи і діяти від свого імені як суб'єкт владних повноважень або як учасник цивільних правовідносин чи правовідносин у сфері господарювання, а також виступати в судовому процесі від імені держави в особі Національного банку України як відповідного органу державної влади згідно із його компетенцією. Тому в кожному конкретному випадку слід виходити із суті спірних правовідносин, із того, який суб'єкт є їхнім безпосереднім учасником і які його права та обов'язки впливають із цих правовідносин. Під час визначення суб'єкта, який відшкодуватиме шкоду, завдану Національним банком України (його посадовими (службовими) особами), слід виходити із природи правовідносин, якими буде обумовлюватися звернення до судової інституції за захистом. У випадку, коли вимоги пов'язані із діяльністю

¹ докторка юридичних наук, професорка, головна наукова співробітниця відділу проблем приватного права та процесу, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, civilkafedra@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8227-2127>.

² кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу правової взаємодії бізнесу та держави, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, tsvyetkov@gestors.com.ua, <https://orcid.org/0000-0002-3239-322X>.

Національного банку України як органу державної влади, в їхню основу буде покладено ст.ст. 1167, 1173–1175 ЦК України; якщо ж такі вимоги пред'являються до Національного банку України як учасника цивільних правовідносин або правовідносин у сфері господарювання, слід керуватися ст.ст. 1166, 1167, 1172 ЦК України. Також, із огляду на множинну правову природу Національного банку України, має вирішуватися питання про оскарження рішення, дії чи бездіяльності самого Національного банку України або його посадових і службових осіб і залучених експертів. В адміністративному, цивільному і господарському судочинстві Національний банк України може бути наділений одним із таких процесуальних статусів учасників справи: позивача, відповідача, третьої особи, органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Також у визначених законом випадках Національний банк України діє в судовому процесі від імені держави. У такому разі можна вести мову про її самопредставництво. Зважаючи на наявність загальних правил про відшкодування шкоди, а також положень щодо порядку оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень, вбачається недоцільним закріплення в Законі України «Про Національний банк України» спеціальних норм про пред'явлення вимог до Національного банку України, оскільки вони призводять до наявності колізій у правовому регулюванні відповідних питань і не враховують множинність правової природи центрального банку України. У зв'язку із цим, пропонується виключити ч.ч. 2, 3 і 5 ст. 64¹ Закону України «Про Національний банк України», при цьому доповнивши цей Закон новою статтею «Відповідальність за шкоду, завдану Національним банком України та пов'язаними з Національним банком України особами».

Ключові слова: судовий процес, цивільне судочинство, господарське судочинство, адміністративне судочинство, учасник судового процесу, учасники справи, процесуальний статус, позивач, відповідач, Національний банк України.

Постановка проблеми. Фінансова стабільність держави, насамперед, базується на надійності її грошової одиниці. Забезпечення ж цього, підкреслюється в літературі, є одним з головних чинників досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку країни, оскільки стабільна національна грошова одиниця виступає першоосновою економічного зростання, а також сприяє підвищенню добробуту населення країни [1, с. 183].

Через фінансову стабільність стимулюється розвиток національної економіки через підвищення довіри її суб'єктів до гривні, забезпечується сталість банківської системи України, завдяки чому є гарантованою можливість кредитування реального сектору економіки, збалансовується валютний ринок і покращується платіжний баланс.

Функція щодо забезпечення стійкості грошової одиниці України покладена на центральний банк держави — Національний банк України (далі — НБУ), який одночасно є особливим центральним органом держав-

ного управління, що в межах своїх повноважень сприяє фінансовій стабільності (ч. 2 ст. 99 Конституції України [2], ч. 1 ст. 2, ч.ч. 1, 3 ст. 6 Закону України «Про Національний банк України» [3]).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці вже розглядали окремі площини діяльності НБУ, що впливають із його адміністративно-правового статусу, фінансових повноважень, особливостей функціонування, зокрема і в умовах воєнного стану (В. Ю. Дудченко, С. М. Лобозинська, Т. В. Мельник, О. І. Петрик, Ю. С. Хрустальова та інші). Деколи наукові розвідки присвячуються оскарженню індивідуальних актів НБУ та його рішень щодо визнання банку неплатоспроможним (наприклад, Р. П. Бойчук, Л. О. Кожура, О. В. Кузьменко, В. Г. Чорна). Проте в правовій доктрині важко віднайти дослідження, безпосередньо спрямовані на аналіз питань участі українського центрального банку в судовому процесі.

Практики зазначають, що повноваження НБУ безпосередньо впливають на банківський сектор і стосуються прав мільйонів громадян — клієнтів банківських установ. Водночас, на відміну від доволі широкої компетенції регулятора, норми права щодо оскарження його рішень не надто чіткі та однозначні [4]. До цього можна додати, що ускладнюється ситуація із судовим провадженням за участі НБУ, оскільки він може виступати від свого імені як суб'єкт владних повноважень чи банківська установа та від імені держави.

Зважаючи на це, за *метою статті* поставлено визначити, в якому процесуальному статусі НБУ може брати участь у справах, що розглядаються в порядку адміністративного, цивільного та господарського судочинства, а також виробити науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства, що регулює діяльність НБУ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Беззаперечним є те, що НБУ може бути стороною судової справи. Насамперед, слід наголосити, що в законодавстві прямо закріплено два випадки, коли НБУ має пред'явити позов до суду. Так, він зобов'язаний звернутися до суду з позовом про припинення юридичної особи в разі невиконання юридичною особою, яка має намір здійснювати банківську діяльність, протягом року з дня державної реєстрації вимог щодо подання НБУ документів для отримання банківської ліцензії (ч. 4 ст. 19¹ Закону України «Про банки і банківську діяльність» [5]). У разі невиконання власником істотної участі в банку у визначений НБУ строк вимоги щодо відчуження акцій (паїв) банку НБУ звертається до суду з позовом про примусове відчуження акцій (паїв) банку (ч. 18 ст. 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність»).

Крім того, НБУ вправі пред'явити позовні вимоги про ліквідацію страховика або кредитної спілки відповідно до ст. 110 ЦК України [6] (ч. 1 ст. 20 ГПК України [7]).

При ретельному аналізі нормативних актів можна виявити загальні положення про оскарження рішень, дій або бездіяльності НБУ чи його посадових та службових осіб (ст. 74 Закону України «Про Національний банк

України»), регламентоване право банків та інших осіб, які охоплюються наглядом діяльністю НБУ, на оскарження в суді в установленому законодавством порядку рішення, дії або бездіяльності НБУ чи його посадових та службових осіб (ч. 1 ст. 79 Закону України «Про банки і банківську діяльність»), а також віднайти два конкретизовані випадки, в яких позовні вимоги слід спрямовувати безпосередньо до НБУ. Як впливає із ч. 5 ст. 56 Закону України «Про Національний банк України», це стосується питання про негативний вплив на право, свободу чи законний інтерес особи або покладення на неї певного обов'язку у прийнятому НБУ адміністративному акті. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 64¹ Закону України «Про Національний банк України» позови, що пред'являються до членів Правління НБУ, інших службовців НБУ, членів Ради НБУ, залучених експертів у зв'язку із їхніми будь-якими діями або бездіяльністю, якщо вони діяли на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України, вважаються позовами, пред'явленими проти НБУ.

Тут слід зауважити на таких проблемних моментах, з якими можна стикнутися при правозастосуванні наведених положень. Насамперед, як впливає із ч. 5 ст. 56 Закону України «Про Національний банк України», вона поширюється на випадки прийняття НБУ відповідного акта як суб'єктом владних повноважень. У якій сфері дій або бездіяльності стосується ч. 2 ст. 64¹ Закону України «Про Національний банк України», із її змісту не простежується. Якщо такі дії та бездіяльність пов'язані із здійсненням владних повноважень НБУ, то, зрозуміло, що дії або бездіяльність членів Правління НБУ, інших службовців НБУ, членів Ради НБУ, залучених експертів є діями або бездіяльністю самого НБУ. Додатково про це зазначати в окремій правовій нормі, вбачається, не потрібно.

Також виникає питання про застосування цих нормативних приписів, якщо пред'являються вимоги про відшкодування шкоди, завданої прийнятим адміністративним актом чи вказаними діями або бездіяльністю.

У такому разі мова може йти про НБУ як суб'єкта владних повноважень чи як юридичну особу — учасника цивільних правовідносин або правовідносин у сфері господарювання.

На цьому акцентував і Верховний Суд, який підкреслив, що правовий режим НБУ характеризується подвійною правовою природою: з одного боку, він є органом, уповноваженим здійснювати державне управління у сфері банківської діяльності, а з іншого — банківською установою, яка здійснює банківські операції, виступає кредитором останньої інстанції для інших банків, а також може надавати кредит Фонду гарантування вкладів фізичних осіб [8].

Науковці також констатували факт закріплення в законодавстві дуалізму «цивільно-правового статусу органів державної влади як істотний чинник визначення передумов, мети та особливостей участі цих осіб у речових та зобов'язальних відносинах», оскільки «за своєю сутністю... всі органи державної влади реалізують інтереси держави на підставі встановленої законом компетенції у відповідній сфері» і в такому випадку здійснюють її цивільну правоздатність; при цьому органи державної влади є також і юридичними особами публічного права, а тому у відповідних випадках їх

потрібно залучати «як самостійних учасників майнових відносин на загальних засадах» [9, с. 95–96].

З огляду на це, залежно від особливостей участі НБУ у конкретних правовідносинах питання відшкодування шкоди буде вирішуватися відповідно до загальних положень законодавства.

Так, у разі, коли НБУ виступає суб'єктом владних повноважень і шкоди завдано його (чи його посадової або службової особи) незаконними рішеннями, дією, бездіяльністю, прийняттям ним нормативно-правового акта, що був визнаний незаконним і скасований, застосуванню підлягають ст.ст. 1167, 1173–1175 ЦК України. При цьому шкода відшкодовуватиметься державою, незалежно від вини НБУ (його посадових або службових осіб).

Якщо ж НБУ є учасником цивільних правовідносин або правовідносин у сфері господарювання, то питання про відшкодування шкоди регулюватиметься ст.ст. 1166, 1167, 1172 ЦК України. Й у такому разі обов'язок із відшкодування шкоди покладатиметься на НБУ, навіть коли вона завдана його працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків.

До речі, згідно із ч. 3 ст. 64¹ Закону України «Про Національний банк України» шкода, завдана внаслідок рішень, дій та/або бездіяльності НБУ (його працівників та/або залучених експертів), у тому числі шкода, завдана внаслідок професійної помилки працівників НБУ та/або залучених експертів, відшкодовується НБУ згідно із законодавством та страховими компаніями відповідно до умов договорів страхування (у разі їх укладення).

Як бачимо, ця норма у питанні відповідальності НБУ за завдану шкоду відсилає до інших нормативних приписів для встановлення порядку її відшкодування, що частково відповідає вищенаведеному. Проте в указаному законодавчому положенні не враховуються випадки діяльності НБУ як органу державної влади, адже тоді завдана шкода мала б відшкодовуватися за рахунок держави. Отже, якщо проаналізувати норми ЦК України і ч. 3 ст. 64¹ Закону України «Про Національний банк України», можна припустити, що остання стосується тільки випадків завдання шкоди НБУ (його працівниками та/або залученими експертами) як учасником цивільних правовідносин або правовідносин у сфері господарювання. При цьому використане у ч. 3 ст. 64¹ Закону України «Про Національний банк України» формулювання «шкода, завдана внаслідок рішень, дій та/або бездіяльності НБУ» більше стосується діяльності НБУ як органу, уповноваженого здійснювати державне управління у сфері банківської діяльності.

Спираючись на проведений аналіз положень українського законодавства, пропонуємо виключити із ч. 2 ст. 64¹ Закону України «Про Національний банк України» положення щодо відшкодування шкоди і ч. 3 цієї ж статті як такі, що суперечать іншим законодавчим положенням і в їхньому змісті практично не вбачається підстав для встановлення особливостей регулювання відповідних питань. Це саме стосується і ч. 5 ст. 64¹ Закону України «Про Національний банк України», в якій мова йде про наслідки відшкодування шкоди НБУ та страховими компаніями відповідно до умов договорів страхування (у разі їх укладення).

Єдине, що є специфічним порівняно із іншими нормами законодавства України, виявляється у розширенні Законом України «Про Національний банк України» кола суб'єктів, за дії або бездіяльність яких відповідальність покладається на НБУ, за рахунок залучених експертів, якщо вони діяли на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

НБУ, наприклад, залучає незалежних експертів до Аудиторського комітету Ради Національного банку України [10], призначає таких фахівців тимчасовими адміністраторами [11].

Проте приписи Закону України «Про Національний банк України» не враховують множинну правову природу НБУ і не розрізняють, в яких випадках за завдану шкоду має відповідати держава в особі НБУ, а в яких — НБУ як юридична особа.

До речі, ст. 64¹ Закону України «Про Національний банк України» поіменована «Правовий захист та гарантії». Положення, закріплені у частинах 2, 3 і 5 цієї статті, лише частково стосуються відповідного питання.

Зважаючи на зазначене, пропонуємо доповнити Закон України «Про Національний банк України» новою статтею «Відповідальність за шкоду, завдану Національним банком України та пов'язаними з Національним банком України особами», яку викласти в такій редакції: «Шкода, завдана незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю Національного банку України відшкодовується державою. Шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю членів Правління Національного банку України, інших посадових (службових) осіб Національного банку України, членів Ради Національного банку України, залучених Національним банком України експертів, відшкодовується Національним банком України. Відшкодування державою, Національним банком України згідно із законодавством (у разі укладення договорів страхування — страховими компаніями відповідно до умов таких договорів) шкоди, завданої внаслідок рішень, дій чи бездіяльності Національного банку України (його посадових (службових) осіб та/або залучених експертів), зокрема і шкоди, завданої внаслідок професійної помилки, не звільняє винних осіб від адміністративної та/або кримінальної відповідальності згідно з чинним законодавством».

Є ще один аспект, пов'язаний із оскарженням рішень (індивідуальних актів) НБУ про віднесення банку до категорії неплатоспроможних, про відкликання в банку банківської ліцензії та ліквідацію банку, а також із відшкодуванням шкоди, завданої при цьому НБУ: законодавець встановив особливості порядку такого оскарження, а також розгляду і вирішення відповідних судових справ (зокрема, у ч. 2 ст. 1173 ЦК України, ст. 266¹ КАС України [12], ч.ч. 3, 4 ст. 5 ЦПК України [13], ч.ч. 3, 4 ст. 5 ГПК України, ч.ч. 2, 3 і 4 ст. 79, ст. 79¹ Закону України «Про банки і банківську діяльність»). Проте визначені законодавством особливості не стосуються питань процесуального статусу учасників цих справ.

Повертаючись до прямого закріплення законодавцем окремих випадків участі НБУ як сторони судової справи (ч. 4 ст. 19¹, ч. 5 ст. 56, ч. 2 ст. 64¹, ч. 18 ст. 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність», ч. 1 ст. 20

ГПК України), треба обмовитися, що це не означає обмеження наведеними прикладами його участі в судовому процесі.

НБУ наділений значною кількістю розпорядчих повноважень (наприклад, щодо надання банківської ліцензії чи про відмову в її наданні, відкликання банківської ліцензії; надання дозволу банку чи відмови йому в наданні дозволу на створення дочірнього банку, філії чи представництва банку на території іншої держави; погодження та відмови в погодженні керівника банку (кандидатури на посаду керівника банку), визначення пов'язаними з банком особами фізичних та юридичних осіб тощо), за реалізації ним яких можуть виникнути спір про право або потреба в оскарженні індивідуальних актів, рішень НБУ особами, яких воно безпосередньо стосується чи зачіпає інтереси яких. Тому оскарження дій, бездіяльності, рішення, акта НБУ як суб'єкта владних повноважень призводить до пред'явлення позову в порядку адміністративного судочинства.

Наприклад, у квітні 2015 року позивачі звернулися з позовом до НБУ, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Головного управління Державної казначейської служби України у місті Києві, третя особа — уповноважена особа Фонду на ліквідацію ПАТ «Банк «Таврика», в якому з урахуванням заяв про уточнення (збільшення) позовних вимог просили, серед іншого, визнати протиправними рішення комісії НБУ, постанову Правління НБУ, дії та бездіяльність НБУ з питань віднесення ПАТ «Банк «Таврика» до категорії неплатоспроможних; відшкодувати завдану матеріальну шкоду; визнати порушення відповідачами ст.ст. 21, 22, 41 Конституції України в частині щодо прав, свобод й інтересів та протиправного позбавлення права власності позивачів на володіння, користування та розпоряджання власними коштами, що призвело до завдання їм матеріальної шкоди через протиправні дії та бездіяльність НБУ та Фонду [14].

Інша справа базувалася на пред'явленому у квітні 2023 року ТОВ «Фінансова компанія Лео» позову до НБУ, в якому позивач просив визнати протиправним та скасувати рішення Комітету з питань нагляду та регулювання діяльності ринків небанківських фінансових послуг НБУ про накладення штрафу. На обґрунтування позовних вимог позивач зазначив, що відповідач за результатами безвізного нагляду прийняв рішення про застосування до нього заходу впливу за порушення п. 2 ч. 2 ст. 8 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [15] у частині невиконання обов'язку забезпечити належну організацію та проведення первинного фінансового моніторингу, що надає можливість запобігати використанню послуг та продуктів суб'єкта первинного фінансового моніторингу для проведення клієнтами фінансових операцій з протиправною метою [16].

НБУ також може стати учасником цивільної чи господарської справи, що впливає, зокрема, із спору в договірних правовідносинах, правовідносинах власності, із недоговірних зобов'язань, із спору щодо діяльності у сфері господарювання тощо.

Так, у січні 2016 року НБУ звернувся до суду з позовом до ОСОБА_1 про стягнення заборгованості. Позивач мотивував свої вимоги тим, що

28 листопада 2014 р. між ним та ПАТ «Імексбанк» укладений договір про надання стабілізаційного кредиту. На забезпечення виконання зобов'язань за кредитним договором 28 листопада 2014 р. НБУ та ОСОБА_1 уклали договір поруки, за умовами якого ОСОБА_1 поручився перед кредитором за виконання ПАТ «Імексбанк» зобов'язань за кредитним договором. Посилаючись на те, що ОСОБА_1 не виконав зобов'язання за договором поруки, НБУ просив стягнути з відповідача заборгованість у розмірі 309 850 670,07 грн, яка виникла унаслідок невиконання позичальником ПАТ «Імексбанк» грошового зобов'язання щодо повернення кредиту, сплати відсотків за користування кредитом та пені [17].

Інколи позивачі пред'являють свої вимоги до НБУ, хоча він виявляється під час розгляду і вирішення справи неналежним відповідачем.

Наприклад, у вересні 2020 року ОСОБА_1 звернулась до суду з позовом до НБУ про скасування заборони відчуження нерухомого майна. Позовна заява мотивована тим, що на підставі договору дарування від 21 вересня 1996 р. вона є власником квартири АДРЕСА_1, яка подарована їй чоловіком ОСОБА_2. Надалі, під час отримання інформації з Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна, нею виявлено, що 23 липня 2004 р. Вишнева міська державна нотаріальна контора, яка була залучена до справи як третя особа, на підставі архівного запису внесла відомості про обтяження нерухомого майна (заборону) за договором застави від 14 серпня 1993 р., укладеним між ОСОБА_3 та Банком «Інко». Позивач вважала, що державний нотаріус при вчиненні нотаріальної дії помилково внесла відомості на підставі архівного запису про обтяження — заборону за договором застави, не переконавшись у дійсності цього договору, чим порушила її права щодо вільного володіння та розпорядження нерухомим майном. Тому належним засобом відновлення її порушених прав є скасування заборони відчуження квартири та відновлення порушеного права, шляхом скасування архівного запису в Єдиному реєстрі заборон відчуження об'єктів нерухомого майна. Під час звернення до суду з позовом до НБУ ОСОБА_1, посилаючись на те, що АБ «Інко» (заставодержатель) було ліквідовано НБУ, а правонаступника ліквідованого банку не визначено, зробила висновок, що відповідачем у цій справі має бути саме НБУ.

Апеляційний суд, погодившись із висновком суду першої інстанції, вказав на те, що НБУ не є належним відповідачем, оскільки він не наділений функціями офіційного визнання і підтвердження фактів набуття, зміни або припинення обтяжень речових прав на нерухоме майно. НБУ також не відповідає за зобов'язаннями інших банків, а інші банки не відповідають за зобов'язаннями НБУ, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання [18].

Ще одним ілюстративним прикладом притягнення в судовий процес НБУ як неналежного відповідача є справа за позовом, пред'явленим у березні 2019 року ОСОБА_1, ОСОБА_2, ОСОБА_3, в якому, збільшивши позовні вимоги, позивачі просили зобов'язати НБУ здійснити відшкодування в повному обсязі завданої кожному з позивачів майнової та моральної шкоди. Позовні вимоги обґрунтовані тим, що між позивачами та ПАТ «Комерційний банк «Хрещатик» укладені договори банківських вкладів.

04 травня 2016 р. прийнято рішення про запровадження тимчасової адміністрації у ПАТ «Комерційний банк «Хрещатик». 03 червня 2016 р. прийнято рішення «Про початок процедури ліквідації ПАТ «Комерційний банк «Хрещатик» та делегування повноважень ліквідатора банку». 18 травня 2016 р. та 09 червня 2016 р. вони отримали гарантовану суму відшкодування в розмірі 200 000 грн 00 коп. кожен. Позивачі зазначали, що на день оголошення ліквідації банку та після виплати гарантованої суми, у них на рахунках був залишок коштів, а тому відповідні суми є їх збитками та підлягають відшкодуванню за рахунок відповідача внаслідок факту грубого порушення ним прав вкладників ПАТ «Комерційний банк «Хрещатик», встановленого рішеннями адміністративних судів, які набрали законної сили.

Судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій, з якими погодився і суд касаційної інстанції, мотивовані тим, що необхідною підставою для притягнення НБУ до відповідальності у вигляді стягнення шкоди є факти неправомірних дій цього органу, наявність шкоди та причинний зв'язок між неправомірними діями і завданою шкодою. Скасування постанови НБУ про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора не означає автоматичного поновлення банком стану, що існував до початку ініціювання процедури його ліквідації, відсутності обставин недоступності вкладів та відповідно незаконності одержання вкладниками гарантованих виплат від Фонду гарантування вкладів фізичних осіб як підстави зменшення коштів Фонду. Позивачами ж не надано належних та допустимих доказів на підтвердження того, що внаслідок дій (бездіяльності) НБУ порушено їхнє право на отримання коштів за договорами банківського вкладу [19].

Отже, як вбачається із наведених законодавчих норм і прикладів судової практики, НБУ в судовому процесі, залежно від пред'явленого позову, може бути наділений процесуальним статусом як позивача, так і відповідача, при цьому участь НБУ у справі базується на його (як юридичної особи) правах, обов'язках та інтересах або ж впливає із наданих йому державою розпорядчих повноважень.

У зв'язку із цим, НБУ не завжди виступає у судовому процесі на захист своїх інтересів. Оскільки він є особливим центральним органом державного управління, через нього як відповідний орган державної влади згідно із його компетенцією, бере участь у справі держава (ч. 4 ст. 55 КАС України, ч. 4 ст. 58 ЦПК України, ч. 4 ст. 56 ГПК України).

Верховний Суд сформулював правову позицію щодо цього, згідно з якою поведінка органів, через які діє держава в цивільних або адміністративних відносинах, розглядається як поведінка держави в таких правовідносинах. Отже, як у цивільних, так і в адміністративних відносинах органи, через які діє держава, не мають власних прав і обов'язків, але наділені повноваженнями (компетенцією) представляти державу в цих правовідносинах. Держава в особі відповідних органів може брати участь у судових процесах, зокрема і як позивач, за правилами цивільного, господарського або адміністративного судочинства, виходячи, в першу чергу, із суті правовідносин та з урахуванням, зокрема, суб'єктного складу сторін та інших чинників, які можуть впливати на визначення юрисдикції судів [20].

Під час визначення процесуального статусу, яким наділяється НБУ в разі, коли він діє в судовій справі від імені держави, вбачається, що є всі підстави стверджувати, зважаючи на положення ст. 55 КАС України, ст. 58 ЦПК України, ст. 56 ГПК України, що така участь НБУ є класичним прикладом самопредставництва, а саме, у нашому випадку, — самопредставництва держави.

Якщо певна справа, що розглядається в порядку адміністративного, цивільного чи господарського судочинства, зачіпає інтереси НБУ, він може вступити в таку справу як третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору або яка не заявляє таких вимог.

Також ми дотримуємось думки, що не виключена можливість участі НБУ й у процесуальному статусі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. У такому разі на нього поширюються повною мірою положення ст. 53 КАС України, ст. 56 ЦПК України чи ст. 53 ГПК України залежно від порядку, в якому розглядається (підлягає розгляду) конкретна справа. Вбачається, відповідним процесуальним статусом НБУ може бути наділений, наприклад, у справах, пов'язаних із захистом прав споживачів фінансових і платіжних послуг та обмежених платіжних послуг, адже такі функції закріплені за НБУ законом (п.п. 34, 34² ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Національний банк України»).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, правильне визначення процесуального статусу НБУ ускладнюється його множинною правовою природою, адже він може бути учасником судової справи і діяти від свого імені (як суб'єкт владних повноважень або як учасник цивільних правовідносин чи правовідносин у сфері господарювання), а також виступати в судовому процесі від імені держави в особі НБУ як відповідного органу державної влади згідно із його компетенцією. Тому в кожному конкретному випадку слід виходити із суті спірних правовідносин, із того, який суб'єкт є їхнім безпосереднім учасником і які його права та обов'язки впливають із цих правовідносин.

При цьому в адміністративному, цивільному і господарському судочинстві НБУ може бути наділений одним із таких процесуальних статусів учасників справи: позивача, відповідача, третьої особи, органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Також у визначених законом випадках НБУ діє в судовому процесі від імені держави. У такому разі можна вести мову про її самопредставництво.

Звідси стає зрозумілим, що в судовому процесі участь НБУ може базуватися на:

- 1) правовідносинах, у яких НБУ є безпосереднім учасником, а тому він наділяється процесуальним статусом сторони чи третьої особи;
- 2) правовідносинах, в яких НБУ здійснює самопредставництво держави, процесуальним же статусом сторони або третьої особи в такому випадку наділяється саме держава;
- 3) законодавчих приписах щодо закріплення права НБУ звертатися до суду в інтересах інших осіб, завдяки чому НБУ може бути наділений процесуальним статусом відповідних органів та осіб.

Зважаючи на наявність загальних правил про відшкодування шкоди, а також положень щодо порядку оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень, вбачається недоцільним закріплення в Законі України «Про Національний банк України» спеціальних норм про пред'явлення вимог до НБУ, оскільки вони призводять до наявності колізій у правовому регулюванні відповідних питань і не враховують множинність правої природи центрального банку України. У зв'язку із цим, пропонується виключити ч.ч. 2, 3 і 5 ст. 64¹ Закону України «Про Національний банк України» і доповнити цей Закон новою статтею «Відповідальність за шкоду, завдану Національним банком України та пов'язаними з Національним банком України особами».

Наостанок слід відзначити, що розгляд і вирішення окремих справ за участю НБУ має свої визначені законом особливості. Проте це питання виходить за межі цієї розвідки і становить перспективні напрями подальших наукових пошуків.

Список використаних джерел

1. Бабійчук Т. П. Проблеми стабільності національної грошової одиниці України в сучасних умовах. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2013. Вип. 23.16. С. 182–187.
2. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://t.ly/D-m6D>.
3. Про Національний банк України. Закон України від 20.05.1999 р. № 679–XIV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://t.ly/GHBbx>.
4. Слободян Б., Ольшевський І. Доступне правосуддя. *Судовий вісник*. 2020. № 7 (171). 30 липня. URL: <https://t.ly/vksQ8>.
5. Про банки і банківську діяльність. Закон України від 07.12.2000 р. № 2121–III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://t.ly/8BDC>.
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435–IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://t.ly/VGQaH>.
7. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798–XII, у ред. Закону України від 03.10.2017 р. № 2147–VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://t.ly/-BD3a>.
8. Постанова Верховного Суду від 15.02.2022 р. у справі № 910/6175/19 за позовом Державної організації «Фонд гарантування вкладів фізичних осіб» до Національного банку України про відшкодування шкоди. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://t.ly/nR4Aa>.
9. Білоусов Ю. В., Іванов С. О. Проблемні питання визначення відповідача у справах про стягнення коштів державного бюджету. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4 (48). С. 82–109. *Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського НАН України*. URL: <https://t.ly/P3RNQ>.
10. Рада Національного банку запрошує незалежних експертів до Аудиторського комітету Ради Національного банку (16.09.2020; 16:36). *Національний банк України*. URL: <https://t.ly/9DfWS>.
11. Про призначення тимчасового адміністратора в БАТ банку «БІГ Енергія» (16.03.2009). *Національний банк України*. URL: <https://t.ly/2hNmJ>.

12. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747–IV, у ред. Закону України від 03.10.2017 р. № 2147–VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://t.ly/CRlby>.
13. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618–IV, у ред. Закону України від 03.10.2017 р. № 2147–VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://t.ly/MaeWn>.
14. Постанова Верховного Суду від 28.11.2024 р. у справі № 826/6233/15 за позовом ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_2, ОСОБА_1 до Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Головного управління Державної казначейської служби України у місті Києві про визнання протиправними дій та бездіяльності, зобов'язання вчинити певні дії. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://t.ly/uWNq>.
15. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Закон України від 06.12.2019 р. № 361–IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://t.ly/bCPIQ>.
16. Постанова Верховного Суду від 09.08.2024 р. у справі № 320/12167/23 за позовом Товариства з обмеженою відповідальністю «Фінансова компанія Лео» до Національного банку України про визнання протиправним та скасування рішення. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://t.ly/wrGIK>.
17. Постанова Верховного Суду від 12.06.2024 р. у справі № 522/179/16 за позовом Національного банку України до ОСОБА_1, Публічного акціонерного товариства «Імексбанк» про стягнення заборгованості. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://t.ly/TnymZ>.
18. Постанова Київського апеляційного суду від 11.11.2021 р. у справі № 369/11388/20 за позовом ОСОБА_1 до Національного банку України про скасування заборони відчуження нерухомого майна. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://t.ly/WncvP>.
19. Постанова Верховного Суду від 29.05.2024 р. у справі № 757/15838/19-ц за позовом ОСОБА_1, ОСОБА_2, ОСОБА_3 до Національного банку України про відшкодування майнової, моральної шкоди. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://t.ly/WvIUu>.
20. Постанова Верховного Суду від 26.02.2019 р. у справі № 915/478/18 за позовом Одеської регіональної служби державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду на державному кордоні та транспорті до ТОВ СП «Нібулон» про стягнення заборгованості, інфляційних втрат та трьох відсотків річних. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://t.ly/ktfqQ>.

Надійшла до редакції 01.05.2025
Рекомендовано до друку 23.06.2025

Svitlana BYCHKOVA, Andriy TSVYETKOV

(Academician F. H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of NALS of Ukraine)

The National Bank Of Ukraine As A Party To A Court Proceedings

The purpose of the article is to determine the procedural status of the National Bank of Ukraine in administrative, civil and commercial cases, as well as to develop scientifically sound proposals for improving the current legislation governing the activities of the National Bank of Ukraine. It has been established that the correct determination of the procedural status of the National Bank of Ukraine is complicated by its plural legal nature, since it may be a party to a court case and act on its own behalf as a subject of authority or as a party to civil or economic relations, and also act in court on behalf of the State represented by the National Bank of Ukraine as the relevant public authority within its competence. Therefore, in each particular case, one should proceed from the essence of the disputed legal relationship; to consider, which entity is their direct participant, and what rights and obligations arise from such legal relationship. When determining the entity that will compensate for the damage caused by the National Bank of Ukraine (its officials), one should proceed from the nature of the legal relationship that will determine the application to a judicial institution for protection. If the claims are related to the activities of the National Bank of Ukraine as a public authority, they will be based on Articles 1167, 1173–1175 of the Civil Code of Ukraine; if such requirements are made to the National Bank of Ukraine as a party to civil or commercial relations, they should be guided by Articles 1166, 1167, 1172 of the Civil Code of Ukraine. In addition, given the plural legal nature of the National Bank of Ukraine, the issue of appealing a decision, acts or omission by the National Bank of Ukraine itself or its officials and employees and engaged experts should be resolved. In administrative, civil, and commercial proceedings, the National Bank of Ukraine may be granted one of the following procedural statuses of a party to a case: plaintiff, defendant, third party, bodies and persons, who are entitled by law to bring an action in the interests of others. Besides, in cases specified by law, the National Bank of Ukraine acts in court proceedings on behalf of the State. In this case, we can speak of its self-representation. Given the existence of general rules on compensation for damages, as well as provisions on the procedure for appealing against decisions, acts or omission by public authorities, it seems inappropriate to enshrine special rules on filing claims against the National Bank of Ukraine in the Law of Ukraine “On the National Bank of Ukraine”, as they lead to conflicts in the legal regulation of the relevant issues and do not consider plural legal nature of the central bank of Ukraine. In this regard, it is proposed to exclude Parts 2, 3 and 5 of Article 64-1 of the Law of Ukraine “On the National Bank of Ukraine”, while supplementing this Law with a new article “Liability for damage caused by the National Bank of Ukraine and persons associated with the National Bank of Ukraine”.

Keywords: court proceedings, civil proceedings, commercial proceedings, administrative proceedings, participant to court proceedings, participants to a case, procedural status, plaintiff, defendant, National Bank of Ukraine.